Naamgeving is veelzeggend

Henk Blok

Vroeger gaf men vogels spontaan een naam waarbij uiterlijk en gedrag in de omgeving bepalend waren. Één van de soorten die zijn naam hieraan te danken heeft, is de Huiszwaluw, met provinciale varianten zoals Huuszwaluw, Huisswaalfje, Huusswaalf en Hûsswel. Hij heeft een relatie met bouwsels, waarbij hij ook nestelt onder dakgoten van huizen. Ook de volksnamen Dakwachtertje, Dakswaaltsje en Stadszwaluw duiden op het broeden aan opstallen. Hij broedde ook wel in raamkozijnen en aan andere bouwsels dan huizen. Ook onder stadspoorten, waardoor hij de namen Vensterzwaluw, Kerkzwaluw, Koarkzwaalve en Steinswelf kreeg. Andere namen hebben betrekking op zijn opmerkelijke witte stuit, namelijk Melkstaartje, Mâlkstirter, Mâlkstyrtsje, Witgatje, Witkonte, Witpenske en Witgatsweltsje. De zwart-wittegenstelling van kop en keel is weergegeven in Nonnenke. De donsveertjes op zijn pootjes hebben geleid tot Ruigpootje. Vlak over de grens, in West-Vlaanderen, kende men volksnamen die met de onze vergelijkbaar zijn: Blekstaartje (bleek, wit), Melkzwalm, Nonnenke, Rivierzwaalm (ook voor de Oeverzwaluw), Vensterzwaluw, Wit Nonnetje, Witte Poepje en Zwaalmer.

Oude namen uit het Duits afkomstig zijn Spier -swaluwe, Spijr en Speir. De betekenis ervan staat niet vast. Het gaat bij het woord 'spier' òf om spits uitlopende, lange vleugels (al zijn die meer toepasselijk op de Gierzwaluw) òf om 'wit vlees' en dan kan de Huiszwaluw met z'n spierwitte borst zijn bedoeld. In Groningen in 1826 werden ze als Spervogels genoteerd.
De Boerenzwaluw en de Huiszwaluw nestelen vaak bij elkaar in de buurt (de ene soort binnenshuis, de andere buitenshuis), waardoor ze soms zonder onderscheid zijn aangeduid met Zwaluw, plaatselijk Swalje, Swel, Schwelberke, Zwaalf, Zwalum en Zwalie. De benaming Zwaluw heeft naar wordt aangenomen in z'n buitenlandse oorsprong 'swalwo' de betekenis van 'gespleten stok', wat doelt op de gekerfde staart. Een andere bron gaat uit van 'zwenken' of 'zwalken' naar de manier van vliegen.

In lang vervlogen tijden toen cultuur en natuur nog nauw met elkaar verbonden waren, zag men na de winter zwaluwen als verkondigers van het voorjaar en werden ze bij hun terugkeer dan ook enthousiast bekeken en gevolgd in hun activiteiten. Wat het weer betreft vraagt dat soms geduld blijkens het gezegde: 'Eén zwaluw maakt nog geen zomer'.
In Duitse en Franse landstreken werden zwaluwen die in een schuur of aan een woning nestelden, beschouwd als beschermers van het huis tegen blikseminslag en brand. Geluk straalde ook van ze uit op het daar wonende gezin en op het vee. Sommigen geloofden dat hun aanwezigheid de aankondiging van een geboorte betekende. In China werd hun aankomst gevierd met rituelen over de vruchtbaarheid. In Egypte werd de komst geassocieerd met de opstanding uit de doden. Er waren echter ook plaatsen met andere opvattingen dan verering. De zwaluwen zouden ziekten en armoede veroorzaken en dus werden ze zo snel mogelijk verjaagd. Of er was sprake van een slecht voorteken: wie bij z'n huis op straat een dode zwaluw vond kon in de familie ernstig onheil verwachten. Volgens een sage uit Polen werd eens een

meisje door Tataren ontvoerd. Ze bad om naar haar land te mogen terugkeren. Ze veranderde in een zwaluw en kon toen wegvliegen. In Estland, Finland en Galicië ging de mare dat de zwaluw iemands weggevlogen schoondochter was.
De laatste jaren is uit het Duits 'een Schwalbe maken' de gebruikelijke term wanneer een voetballer zich opzettelijk laat vallen om de suggestie te wekken door een tegenstander ten val te zijn gebracht. Zo'n val wordt ook wel een 'fopduik' genoemd en is gebaseerd op de zwenkende vlucht van een zwaluw die plotseling omlaag duikt om een insect te vangen.
Over het gedrag van zwaluwen heeft nog wel eens misverstand bestaan. Toen er nog geen studie was gedaan naar vogeltrek en in de herfst zwaluwen werden waargenomen die zich in de rietvelden verzamelden en een dag later spoorloos waren verdwenen, kwam iemand met de verklaring dat ze zich in het water hadden laten zinken en op de bodem hun winterslaap hielden. Sterker, mogelijk kwamen ze in het voorjaar als andere diersoorten boven water. Later is opgemerkt dat deze gedachten waren ontstaan door vergelijking met de winterslaap van kikkers. Actueel is altijd hun manier om met wijd open bek vliegend muggen of andere kleine insecten te vangen, die afhankelijk van het weer hoog of laag zwermen. Hierop sluit een ander gezegde aan. 'Vliegt de zwaluw hoog dan blijft het zeker droog; vliegt de zwaluw laag dan volgt weldra een regenvlaag. Het Engelse werkwoord 'to swallow' betekent doorslikken of verzwelgen.

Niet altijd is een vogelnaam ontstaan uit een voor de hand liggende gedachte. Zo was in Frankrijk de voornaam Martin in de twaalfde eeuw populair, wat verband hield met de jaarlijkse Sint Martinus-feesten ter nagedachtenis aan bisschop Martinus. De naam had een zo positieve invloed, dat hij ook voor enige vogelsoorten die men bewonderde, werd gebruikt, zoals Martin-Pêcheur de IJsvogel om zijn prachtige kleur en gedrag en Martinet noir, de Gierzwaluw, om zijn vlucht en vliegbeeld. De naam Martin werd in Engeland overgenomen en komt voor in Common House Martin, onze Huiszwaluw en Sand Martin, de Oeverzwaluw. Op den duur is de verscheidenheid aan volksnamen ingehaald door maatschappelijke veranderingen en de wetenschappelijke vogelstudie. Er kwam uniformiteit in de namen toen elke vogel een geslachts- en een soortnaam kreeg. De geslachtsnaam van de Huiszwaluw is thans Delichon, een woord voor Zwaluw. *Delichon* is een anagram, een omkering van de letters van Chelidon [khelidôn], de oude Griekse zwaluwnaam. Uit een legende blijkt de achtergrond: Deze zwaluw bezat genezende kracht, want hij gaf zijn jongen het licht in de ogen met behulp van het sap van de plant *Chelidonium majus*, in vertaling de 'grote hemelse gave' en passend ook zwaluwkruid genoemd. In onze gidsen is dit de Stinkende Gouwe of Wrattenkruid. Zodoende is de vogelnaam duidelijk van de plantenaam te onderscheiden. Voluit heet de Huiszwaluw *Delichon urbicum,* waarbij het tweede deel van die naam betekent: 'in de stad' of 'stedelijk'.

■ H. Blok, Johanna van Polanenlaan 34, 2263 TB Leidschendam, e-mail: h.blok@hetnet.nl.

LITERATUUR:

Berg, A.B. van den (2006): Dutch Birding-namen; lijst van West-Palearctische vogelsoorten 2006.
Blok, H. & H.J. ter Stege (1995/2008): De Nederlandse vogelnamen en hun betekenis. Kirjaboek, Hoogwoud.
Chauvet, B. & P. Cabard (1995): L'Étymologie des noms d'oiseaux. Eveil, Saint Yrieix.
Eigenhuis, K.J. (2004): Verklarend en etymologisch woordenboek van de Nederlandse vogelnamen. Stichting Dutch Birding Association, Castricum.
Gattiker, E. & L. Gattiker (1989): Die Vögel im Volksglauben. Aula-Verlag, Wiesbaden.
Heede, V. van den & J. van Keymeulen (1996): Woordenboek van de Vlaamse Dialecten. Algemene Woordenschat. Afl. 1: Vogels. Vakgroep Nederlandse Taalunie, Universiteit Gent.
Lockwood, W.B. (1993): The Oxford Dictionary of British Bird Names. Oxford University Press, Oxford.
Swinderen, Th. van (1826): Proeve eener Naamlijst der dieren in de provincie Groningen. Genootschap ter Bevordering der Natuurlijke Historie te Groningen.